

УДК 342.97 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.108>

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: ПІДХОДИ ДО ВТІЛЕННЯ ПОНЯТТЯ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Телліс С.О.,

доктор філософії з права

ORCID: 0000-0003-3090-3940

e-mail: tellis.serg@gmail.com

Телліс С.О. Конфлікт інтересів: підходи до втілення поняття в законодавство України.

Стаття продовжує науково-правовий дискурс навколо визначення поняття «конфлікт інтересів». Актуальність цієї теми зумовлена активним впровадженням концепції конфлікту інтересів в системи державного управління в країнах, що інтегруються в міжнародне співтовариство. На національному рівні механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів розробляються шляхом виконання міжнародних договорів та прийняття методичних рекомендацій міжнародних організацій, які забезпечують організаційно-правову основу. Однак особливості державного управління та правових традицій впливають на те, як ця концепція застосовується в рамках існуючої політичної та правової системи країни. Незважаючи на те, що питання конфлікту інтересів досліджували багато вчених, підхід до концептуальної реалізації в національному законодавстві, на нашу думку, залишається недостатньо розробленим. Дискусійним залишається визначення поняття «конфлікт інтересів» та підходи до його застосування в законотворчій та правозастосовній діяльності. У цій статті розглядаються сучасні підходи в Україні до визначення поняття «конфлікт інтересів» та досліджуються сучасні стратегії створення правової бази для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; висвітлюється правозастосовний аспект проблеми. У статті стверджується, що в Україні інтеграція антикорупційного законодавства зі стандартами професійної етики в єдину правову систему має декларативний характер. Крім того, зазначається, що чинному законодавчому визначенню поняття «конфлікт інтересів» бракує точності, ясності та визначеності, необхідних для правових норм. Підсумовуючи, у статті підкреслюється, що чітке концептуальне розуміння поняття «конфлікт інтересів» є необхідним для формування національної політики, спрямованої на запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. У статті наголошується на важливості механізмів регулювання професійної поведінки посадових осіб, як істотного аспекту концепції конфлікту інтересів.

Ключові слова: конфлікт інтересів, корупція, публічна служба, професійна етика, антикорупційне законодавство.

Tellis S.O. Conflict of interest: approaches to the implementation of the definition in the legislation of Ukraine.

The article continues the scientific and legal discourse surrounding the definition of «conflict of interests». The relevance of this topic stems from the growing incorporation of the concept into public administration systems in countries integrating into the international community. At the national level, mechanisms for preventing and managing conflicts of interest are developed by implementing international treaties and adopting methodological recommendations from international organizations, which provide the organizational and legal framework. However, the specific features of state governance and legal traditions influence how the concept is applied within a country's existing political and legal system. While many scholars have explored the issue of conflicts of interest, the approach to its conceptual implementation within national legal frameworks, in our view, remains underdeveloped. The definition of «conflict of interests» and the approaches to its application in law-making and law-enforcement activities remain subjects of debate. This article examines current approaches to defining the definition of «conflict of interests» and explores modern strategies for creating a legal framework to address conflicts of interest in Ukraine. It also highlights the law-enforcement aspect of the issue. The article argues that the integration of anti-corruption laws with professional ethics standards into a unified legal system in Ukraine is largely declarative. Moreover, it is noted that the current legal definition of «conflict of interests» lacks the precision, clarity, and certainty required for legal norms. In conclusion, the article emphasizes that a clear conceptual understanding the definition of «conflict of interests» is essential for shaping national policies aimed at preventing and managing conflicts of interests. The article emphasizes the importance of mechanisms for regulating the professional behavior of officials as

an essential aspect of the concept of conflict of interests..

Key words: conflict of interest, corruption, public administration, professional ethics, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. В країнах, що інтегруються в міжнародне співтовариство, активно інкорпуються практики запобігання та врегулювання конфлікту інтересів в системі державного управління. На національних рівнях, формування організаційних і правових механізмів врегулювання конфлікту інтересів, відбуваються імплементацією міжнародних актів та прийняттям методичних рекомендацій міжнародних організацій за організаційно-правову основу. Водночас, відмінності державного управління і правових традицій, зумовлюють особливості втілення концепції у існуючу політико-правову модель держави. З цих настанов, першочерговою важливістю має концептуальне осмислення поняття «конфлікт інтересів».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики конфлікту інтересів присвячені праці таких науковців, як О.Г. Боднарчук, Т.Е. Василевська, В.В. Галунько, О.А. Голяшкіна, Д.В. Гудков, І.В. Діденко, Т.С. Курило, С.М. Мудрий, І.Д. Пастух, С.В. Рівчаченко, О.В. Токар-Остапенко та інших. Однак, на нашу думку, підхід до концептуального втілення в систему джерел національного права ще не повністю розроблено. Сутність поняття «конфлікт інтересів» та підходи для його втілення в законотворчій та правозастосовній діяльності, залишається предметом дискусії. Охопити весь обсяг літератури за визначеною проблемою в межах цієї статті неможливо, тож акцентовано увагу лише на дослідженнях, в яких зроблено спробу розкрити сутність поняття та містять підходи для його концептуальної реалізації в національному законодавстві.

Метою статті є з'ясувати загальні підходи до визначення поняття «конфлікт інтересів» та його втілення у законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Законом України від 18.10.2006 № 251-V була ратифікована Конвенція ООН проти корупції, положеннями якої визначено, що кожна держава-учасниця прагне, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості та запобігають виникненню конфлікту інтересів [1, ч. 4 ст. 7]. Декларований напрям розвитку України на повноправне членство міжнародного (особливо європейського) співтовариства робить необхідним вивчення підходів до концептуального втілення поняття та відповідної законотворчої регламентації.

В досліджених роботах, науковці вкладають поняття «конфлікт інтересів» переважно у загальний зміст проблематики запобігання та протидії корупції. Генезис поняття співвідносять з розвитком законодавства та виданням нормативно-правових актів в сфері запобігання корупції, саме за цих настанов пропонується періодизація [2, с. 61–81; 3, с. 38–55].

Науковці зазначають формування поняття «конфлікт інтересів» як окремого сучасного правового інституту, але концептуальна реалізація пропонується у контексті визначення засобів забезпечення протидії корупції, переважно у системі адміністративно-правового регулювання.

Деякі науковці вбачають започаткування концепції конфлікту інтересів в системі державного управління ще за радянських часів та вказують на правові витоки з положень кримінального законодавства [4].

На нашу думку, таке розуміння звужує можливість пошуку підходів до концептуальної реалізації поняття «конфлікт інтересів» у національної правової системи.

Науковці констатують відсутність єдиного підходу до визначення поняття «конфлікт інтересів» у вітчизняній науці та його доволі широке тлумачення [2, с. 93; 3, с. 25–26]. При розгляді ситуацій конфлікту інтересів вказують, що конфлікт інтересів: є проявом звичайних якостей людини як фізичної істоти, та не може бути виключений як об'єктивне явище штучними механізмами примусу або додатковими стимулами заохочення [5, с. 73]; мають на увазі внутрішньо-особистісний конфлікт, який спричинено перетином соціальних ролей людини [6, с. 231]; може виникати у результаті участі особи у різноманітних суспільних відносинах [3, с. 27].

Інакше кажучи, конфлікт інтересів це завжди ситуація, зміст якої складають різноманітні обставини, що визначають умови функціонування особи на певному етапі організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських дій і мають значення для обрання і реалізації оптимальних засобів здійснення управлінських функцій. Усвідомлення цього контексту дає розуміння різноманітності проблематики та спектру правового регулювання ситуацій довкола конфліктів інтересів. В свою чергу, виокремлення і класифікація типових ситуацій з різноманіття можливих обставин, створюють різні дефініції концепту та продукують ще більше розмаїття їх систематизувань.

Визначення конфлікту інтересів виключно передумовою, причиною подальшого скоєння злочину або адміністративного правопорушення, на нашу думку, звужує сутність концепції.

Слушним, на нашу думку, є зауваження, що застосування поняття «конфлікт інтересів» тіль-

ки в контексті запобігання корупції призводить до практичних суперечок та є предметом наукових дискусій [7, с. 63].

Заслуговує уваги думка, що проблематика запобігання, виявлення та врегулювання конфлікту інтересів є питанням насамперед етичного характеру [6, с. 238], а конфлікт інтересів і корупція не тотожні [7, с. 9].

На нашу думку, дослідження ґенези поняття «конфлікт інтересів» в аспекті регулювання професійної поведінки посадової особи дозволяє вийти з контексту кримінального законодавства та розширити рамки пошуку підходів вирішення проблематики.

Цей аспект згадується у дослідженнях науковців але, з нашої точки зору, не набуває достатнього розвитку. В свою чергу, в дослідженнях, пов'язаних з проблематикою формування етики державних службовців, вбачається зчеплення принципів етики державної служби з визначенням ситуацій, у яких є ознаки проступку державних службовців.

Наприклад, відповідальність державних службовців було закріплено ще у 1720 році Генеральним регламентом. У згаданому акті робляться перші спроби визначення поняття та ознак дисциплінарного проступку держслужбовця. Характерна відсутність чіткого розподілу кримінальної і дисциплінарної відповідальності; встановлювалася кримінальна відповідальність за ці ж діяння, вчинені умисно. Цікавим, на нашу думку, є положення нормативно-правового Акта від 1848 р. «Уложення про покарання кримінальні та дисциплінарні», яке об'єднувало норми стосовно як кримінальної, так і дисциплінарної відповідальності державних службовців. Характерною особливістю є відсутність загального поняття дисциплінарного проступку і водночас занадто велика кількість їх складів [8, с. 10-11].

За радянських часів, за для посилення і зміцнення дисципліни в радянських органах і установах було видано Постанови ЦВК і РНК «Про дисциплінарні та адміністративні стягнення, які накладаються на членів виконавчих комітетів і службовців радянських установ» (1917 р.), «Про основи дисциплінарного законодавства Союзу РСР і союзних республік» (1929 р.), «Про затвердження положення про дисциплінарну відповідальність у порядку підлеглості» (1932 р.). Установлювалася дисциплінарна відповідальність за проступки які були несумісні з призначенням посадових осіб цих категорій та характером виконуваних ними службових обов'язків [8, с. 13-15].

На нашу думку, в вивченні підходів до втілення концепції конфлікту інтересів в існуючу політико-правову модель державного управління, першочергову роль мають дослідження

ґенези професійної етики, як способу регуляції поведінки посадової особи. На підтвердження цього припущення вказують витoki поняття «конфлікт інтересів» в країнах-засновниках концепції.

Дослідження стандартів професійної поведінки в державному секторі визначають витoki поняття конфлікту інтересів в США та Європі у кодексах поведінки державних службовців [10, с. 117]. Відзначають, що в структуру виконавчої гілки влади США входить незалежне агентство Управління службової етики в державних органах. Місія Управління полягає в здійсненні контролю на рівні виконавчої гілки влади щодо запобігання і врегулювання конфлікту інтересів в середовищі урядовців. В свою чергу, основним підґрунтям етичного врядування в Європі є досвід США [10, с. 120].

Ґрунтуючись на результатах порівняльного дослідження практики запобігання конфлікту інтересів у країнах ЄС, виокремлюють два існуючих підходу до розробки національних програм запобігання конфлікту інтересів: 1. Програми запобігання конфлікту інтересів є частиною політики для попередження та боротьби з корупцією; 2. Програми запобігання конфлікту інтересів є частиною етичних стандартів у державному секторі [11, с. 34].

Існує думка, що «При формуванні національної політики запобігання конфлікту інтересів Україна запровадила дуалістичний підхід: з одного боку, політика щодо врегулювання конфлікту інтересів розроблялася в межах стратегії запобігання та протидії корупції, а з другого – вона є складником політики гарантування й підвищення етичних стандартів професійної поведінки державних службовців. Цей підхід досить чітко відображений у вітчизняному законодавстві: одні нормативно-правові акти щодо врегулювання конфлікту інтересів є важливими засобами підтримання моральної чистоти державної служби, інші – частиною антикорупційного законодавства» [8, с. 24]. Поряд з цим констатується, що «Україна запровадила таку інституційну модель, відповідно до якої політика врегулювання конфлікту інтересів на державній службі розглядається переважно як складник загальної політики протидії корупції» [8, с. 36].

Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року є основним нормативно-правовим документом в законодавстві України, яким регулюються заходи запобігання й врегулювання конфлікту інтересів. [12]

Як констатують науковці, у національному правовому полі відсутнє легальне визначення поняття «конфлікт інтересів», а його зміст та структура розкривається крізь призму законодавчо визначених видів конфлікту інтересів – потенційного та реального [2, с. 109].

Дійсно, законодавець не спромігся запропонувати цілісну дефініцію зазначеного явища, окресливши лише деякі випадки за наявності яких, такий конфлікт буде мати місце. Крім того, не виглядає достатньо обґрунтованим понятійний апарат законодавчого визначення видів конфлікту інтересів.

Законодавець визначив потенційний конфлікт інтересів, як наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [12, абзац 10 ч. 1 ст. 1]; реальний конфлікт інтересів, як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [12, абзац 14 ч. 1 ст. 1].

За вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів, запроваджена адміністративна відповідальність [13, ч. 2 ст. 172-7]. Зауважимо, досягнення завдання адміністративного судочинства передбачає з'ясування судом всіх обставин прийняття (вчинення) рішення [14, ч. 2 ст. 2].

Керуючись наведеним, для кваліфікації рішення як такого, що прийняте в умовах реального конфлікту інтересів, необхідно встановити наявність порушення об'єктивності або неупередженості прийняття рішення.

Звернемося до законодавчого визначення змісту поняття «об'єктивність» та «неупередженість». Існуючи правові приписи Закону України «Про запобігання корупції» не містять визначення (критерії) поняття «об'єктивність». Поняття «неупередженість» визначено у контексті вимог до поведінки осіб у розділі «Правила етичної поведінки», а саме: «Особи, зазначені у пункті 1, підпункті «а» пункту 2 частини першої статті 3 цього Закону, діють неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання» [12, ст. 41]. Слід звернути увагу на лінгвістичні особливості положення – назва статті 41 «Неупередженість», але не зрозуміло чи слід віднести до критеріїв неупередженості «незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання». На нашу думку, положення статті не відповідає вимогам правової визначеності і ясності правової норми.

Припускаємо, що законодавець відніс ці питання до норм підзаконного акта, що затвер-

джує загальні правила професійної етики [12, ч. 2 ст. 37].

Звернемося до узагальненого зібрання професійно-етичних вимог щодо правил поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування затвердженого наказом від 05.08.2016 № 158 «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» (далі – Правил) [15].

Значна кількість положень Правил закріплює вимоги морально-етичного змісту. Звернемо увагу, що до загальних обов'язків державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування додається вимога «добročесності», закріплена відповідним розділом «Добročесність». На нашу думку, деякі положення розділу не мають правової визначеності, наприклад «...зобов'язані виконувати свої посадові обов'язки якнайкраще, чесно і неупереджено...», «не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильності до окремих фізичних чи юридичних осіб, громадських, політичних, релігійних організацій» [15, п. 1 розділ III], а деякі положення не узгоджуються з положеннями Закону України «Про запобігання корупції». Наприклад, «Державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування зобов'язані (...), а також не допускати ухилення від прийняття рішень та відповідальності за свої дії (бездіяльність) та рішення». Водночас, особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону «Про запобігання корупції», зобов'язані не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів [12, ч. 1 ст. 28], Крім того, деякі положення Правил є алогічними, наприклад у пункті 2 розділу 3, визначено як критерій добročесності «...спрямовувати свої дії на захист публічних інтересів...». Однак, державні службовці уповноважені на виконання функцій держави, а відтак при здійсненні професійної діяльності, вони зобов'язані керуватися виключно державними та суспільними інтересами.

Оцінюючи положення Правил в правозастосовному аспекті, констатуємо складність визначення «об'єктивність» та «неупередженість». Крім того, розкриваючи зміст поняття «конфлікт інтересів», законодавець не враховує положення правил етичної поведінки, наприклад поняття «добročесність».

Оцінюючи у сукупності положення Закону України «Про запобігання корупції» та Правил, законодавче визначення поняття «реальний конфлікт інтересів», не відповідає вимогам правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, що дає доволі широке поле для самостійного визначення уповноваженою особою.

Проблема правозастосовного визначення поняття «об'єктивність» полягає в тому, що це не

правова, а морально-етична категорія, визначення якої буде загальним.

Науковці констатують, що абстрактний і нечіткий зміст поняття об'єктивності становить під сумнів можливість і доцільність його використання в судочинстві [17].

Оцінка відповідності поведінки особи значеним критеріям є досить складною, в країнах-засновниках концепції конфлікту інтересів існують спеціальні органи, які контролюють і оцінюють моральні вчинки: комісії та комітети з етики, корпоративні суди тощо [10, с. 119]. У свою чергу, з положень Правил вбачається, що оцінка відповідності поведінки особи покладається виключно на керівника органу [15, п. 3 розділ I]. Усвідомлюючи обсяг покладених обов'язків на посадову особу та ступень обґрунтованості одноосібного рішення, ставимося критично до навантаження керівника моніторинговими заходами за якістю дотримання працівниками установи правил етичної поведінки.

Закон України «Про запобігання корупції» є правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики [12, ч. 1 ст. 37]. В свою чергу, істотний сумнів, на наш погляд, викликає обґрунтованість включення в Закон України «Про запобігання корупції» правил етичної поведінки. Адже, завдяки закріпленню відповідних правил поведінки на рівні нормативно-правового акту, правила отримують загальнообов'язковий характер і стають правовими, а не етичними вимогами до поведінки певних осіб. Якщо етичні правила визначаються як правові вимоги, то у законі повинно бути чітко визначена юридична відповідальність за їх порушення і санкції, що застосовуватимуться до порушників. Загальна вказівка на можливість притягнення до відповідальності за порушення правил етичної поведінки є декларативним приписом.

Разом з тим, можливість врегулювання законом загальних вимог до правил етичної поведінки протирічить змісту приписів Модельного Кодексу поведінки державних службовців, затвердженого Рекомендаціями № R (2000) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, за якими, правила етики та поведінки державних службовців мають підзаконний характер [17, п. 1 ст. 28]. Відповідні засади етичної поведінки мають бути складовою статусних законів. До речі, низка норм професійної етики вже закріплена в чинному законодавстві України. Наприклад, Закон України «Про державну службу» визначає принципи професіоналізму, доброчесності, політичної неупередженості [17, ч. 1 ст. 4], засади дисциплінарної відповідальності [17, глава 2].

Підсумовуючи, можна зробити такі **висновки**. Важко погодитись з існуванням у національному праві дуалістичного підходу до вирі-

шення проблематики врегулювання конфлікту інтересів. На нашу думку, поєднання в єдину правову систему антикорупційного законодавства та правил професійної етики носить декларативний характер. Саме за цих обставин, існуюче законодавче визначення поняття «конфлікт інтересів» не відповідає вимогам правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми.

Задля формування засад національної політики запобігання та врегулювання конфлікту інтересів першочергову важливість має концептуальне осмислення поняття «конфлікт інтересів». На нашу думку, дослідження ґенези цього поняття в аспекті регулювання професійної поведінки посадової особи дозволяє знайти підходи до концептуального втілення в систему джерел національного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» № 251-V. Редакція від 28.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
2. Пастух І.Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права. дис. ... докт. юрид. наук. спец.: 12.00.07. НАВС. Київ, 2021. 518 с.
3. Рівчаненко С.В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції: дис.... канд. юрид. наук. спец. 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 195 с.
4. Голяшкіна О.А. Еволюція інституту запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у системі публічної служби. *Вісник НАДУ*. Серія «Державне управління». 2020. № 1. С. 13–22.
5. Мудрий С.М. Конфлікт інтересів в корпоративних юридичних особах. *Dictum Factum*. 2023. № 1 (13). С. 61–76.
6. Олешко О.М. Уявний конфлікт інтересів на публічній службі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023, № 9(15). С. 333–344.
7. Бусол О. Проблеми врегулювання конфлікту інтересів у законодавчій гілці влади. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції: тези I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 28 жовтня 2021 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 62–64.
8. Токар-Остапенко О.В. Урегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні : аналіт. доп. / О.В. Токар-Остапенко. К.: НІСД, 2013. 48 с.

9. Новак О.Д. Правові засади дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні: *монографія*; за заг. ред. В.В. Зуй. Х. : Право, 2015. 200 с.
10. Мошенський С.З., Нонік В.В., Сергієнко І.Г. Правовий механізм регулювання професійної етики в системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 6. С. 116–121.
11. Політики і практики запобігання конфлікту інтересів у дев'яти країнах ЄС. Порівняльний аналіз. Документ SIGMA № 36. 45 с. URL: <http://www.sigmaweb.org/publications/39584967.pdf> (дата звернення: 25.08.2024).
12. Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII. Редакція від 04.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 28.08.2024).
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 80731-X. Редакція від 23.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n1827> (дата звернення: 28.08.2024).
14. Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV. Редакція від 21.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 30.08.2024).
15. Наказ Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158 «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> (дата звернення: 30.08.2024).
16. Стеценко Ю.В. До поняття об'єктивності в судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 10-1(2). С. 118–120.
17. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року). URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf (дата звернення: 30.08.2024).
18. Закон України «Про державну службу» № 889-VIII. Редакція від 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 30.08.2024).